

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
К. О. ТОЛМАЧЕВСЬКОЇ**

Розбудова сучасної дошкільної освіти потребує історико-педагогічного аналізу багатоаспектної діяльності вітчизняних педагогів, які закладали підґрунтя національної освіти. Незважаючи на те, що у наукових дослідженнях з історії суспільного дошкільного виховання в Україні на початку ХХ століття (Попиченко С. С., Улюкаєвої І. Г.) розкриваються окремі аспекти педагогічної діяльності та поглядів К. О. Толмачевської, а саме сподвижницька організаційно-педагогічна діяльність на сьогодні залишається мало дослідженою в історії дошкільної педагогіки.

Це актуалізує проблему педагогічних розвідок щодо виявлення та узагальнення перспективних ідей у досвіді К. О. Толмачевської та впровадження їх у практику дошкільної освіти.

Мета статті – розкрити основні ідеї організаційно-педагогічної діяльності К. О. Толмачевської.

За свідченням архівних матеріалів К. О. Толмачевська, росіянка за походженням, по закінченню курсів доктора Лесгафта в С.-Петербурзі, 12 липня 1909 року була зарахована на роботу до Київського Фребелівського інституту викладачем гімнастики і дитячих ігор. До виконання своїх обов'язків вона була допущена 12 жовтня 1909 року після перевірки на благонадійність в моральному і політичному відношенні [5]. З цього дня розпочалася її активна організаційно-педагогічна діяльність на теренах України, якій вона присвятила все своє життя.

Педагогічні погляди К. О. Толмачевської сформовані під впливом ідей професора П. Ф. Лесгафта та прогресивних європейських педагогів, випробувані практичним досвідом роботи на посаді викладача Фребелівського педагогічного інституту, в спеціально-створених комісіях, які займалися розробкою теоретичних і практичних питань дошкільної справи; та викладацької роботи в КВІНО не підвладні часу і є актуальними сьогодні в умовах реформування суспільного дошкільного виховання. Зупинимося на окремих із них.

Особливого значення в дошкільному дитинстві К. О. Толмачевська надавала грі. Наголошуючи, що гра – реалізація природної потреби дитини в діяльності, вона зазначала: «Надаючи дитині можливість гратися, ми по суті нічого нового для неї не винайшли, так як гра являється головним змістом дитячого життя» [2, с. 10]. Педагог вважала, що тільки у грі можна пізнати справжню сутність дитини, виявити творчі задатки, розвинути її фізично, розумово і морально, а на основі соціальних інстинктів

сформувати здатність до співжиття в громадянському суспільстві.

К. О. Толмачевська була проти строгої регламентації ігрової діяльності дітей, однак застерігала, що неправильно проведена рухлива гра може принести більше шкоди, чим користі. Тому керівниці вона відводила важливу роль у підборі рухливих ігор відповідно до можливостей дітей, щоб «забезпечити поступове застосування наявних у них сил, знань і енергій а також їх подальший гармонійний розвиток». Вважала, що керівниця має брати участь у грі на правах «старшого товариша», до авторитету і допомоги якої діти можуть звернутися в складних ситуаціях [2, с. 10–11].

Сучасними, на наш погляд, є думки К. О. Толмачевської щодо керівництва вихователем творчих (вільних) ігор дітей, основне завдання яких – збагатити досвід враженнями від оточуючого життя через спостереження, бесіди, читання. Вона вважала не доцільним пряме втручання вихователя в хід гри, а зупинка гри можлива, на її думку, в разі необхідності вирішити конфліктну ситуацію.

Об'єднання всіх видів діяльності дітей однією темою дня, на думку К. О. Толмачевської, дає можливість розглянути одне і те ж питання з різних сторін і в різних формах. І забезпечуючи можливість дітям набути потужні знання, уникаючи багаторазового повторення і великого напруження, зберігає у них інтерес і любов до справи. Тематичне планування навчально-виховної роботи є актуальним в сучасному дошкільці, як і основні вимоги до занять (дієвість і творчість, підтримка дитячої ініціативи та самостійності, організація колективної творчої діяльності дітей, уникнення шаблонів), висвітлені в статті К. О. Толмачевської «Досвід занять без навчання грамоти в сімейній групі» [1].

К. О. Толмачевська надавала перевагу знанням, які діти набували шляхом спостережень під час прогулянок та екскурсій за межі дитячого закладу і вважала накопичення книжкових знань і ціленаправлене навчання грамоти такими, що не відповідають природі дитини. Спонукає до роздумів нас, сучасних педагогів, фрагмент з досвіду роботи приватного дитячого садка, описаний К. О. Толмачевською: «Впродовж року було організовано декілька прогулянок. Восени і весною ходили в Ботанічний сад, декілька разів були в Зоологічному, відвідали звіринець, ходили на Володимирську гірку, Купецький сад, порівнювали сад восени і літом, дивилися на Дніпро, спускалися на берег, при цьому діти помітили, яким маленьким здається пароплав зверху, а пам'ятник князю Володимирі знизу. Зимою знову ходили дивитися Дніпро і відмітили, які зміни відбулися з ним, спостерігали його і під час льодоходу. Весною їздили в ліс, в поле, в Царський сад, де гралися на майданчику. Весною ж ходили до кузні, в столярню і слюсарню майстерню...» [1, с. 222].

Особі вихователя К. О. Толмачевська надавала особливого значення

у вирішенні завдань дошкільної справи. На її думку, вихователь має увійти в інтереси дітей і жити з ним спільним життям, а для цього він має добре знати особливості дитячої природи. Очевидно, керуючись словами Сталя: «Тільки той, хто може гратись з дітьми, у змозі навчити їх чомусь», – К. О. Толмачевська приділяла велику увагу практичним заняттям і педагогічній практиці у підготовці педагогів [1, с. 221].

Організаційно-педагогічна діяльність К. О. Толмачевської ґрунтувалася на ідеях діяльнісного підходу; вона заклала їх основи у свідомості фребелічок під час занять в Інституті. Варто зауважити, що педагогічна діяльність її не обмежувалася лише викладацькою роботою.

Знання особливостей дитячої природи, системи фізичного виховання П. Ф. Лесгафта, дало можливість Катерині Олександрівні долучитися до роботи з підготовки керівниць літніх дитячих майданчиків. Оскільки, ця справа була новою, то доводилося брати участь у створенні методичних керівництв, програм, вести консультативну переписку з організаторами літніх майданчиків не лише на території України, а й за її межами. К. О. Толмачевська увійшла до складу спеціальної комісії з облаштування майданчиків, організованої в 1910 році Київським фребелівським товариством. В роботі комісії брали участь лектори, викладачі Інституту з анатомії і теорії фізичного розвитку, дошкільного виховання, слухачки Інституту, керівники дитячих садків та шкіл. Комісія займалася питаннями організації літніх дитячих майданчиків, взявши за основу своєї роботи звіти керівниць-фребелічок з різних куточків імперської Росії.

Практичні поради щодо облаштування та обладнання літніх майданчиків, підготовлені К. О. Толмачевською, увійшли до книги «Літні майданчики для дитячих ігор», яка вийшла друком в 1913 році. Книга включає доповідь К. О. Толмачевської «Літні дитячі майданчики в 1912 році», з якою вона виступила на I Всеросійському з'їзді з питань сімейного виховання в С.-Петербурзі 1 січня 1913 року [2]. У своєму виступі К. О. Толмачевська розкрила значення літніх дитячих майданчиків як протидії дитячій смертності, антигігієнічним умовам життя дітей найбільш вразливих прошарків населення та створення умов, що забезпечують їх різнобічний розвиток. Детально зупинилася на організації виховної роботи дитячих майданчиків, яка здійснювалася з урахуванням діяльнісної природи дитини. А так як рухливі ігри, за переконанням К. О. Толмачевської, найбільше задовольняють потребу дітей у фізичній діяльності і тісно пов'язані з почуттям задоволення, «яке дарує дітям радість життя», то на майданчиках, де працювали київські фребелічки (її вихованки), вони були головним заняттям. Розвитку пізнавальної активності дітей сприяли прогулянки, екскурсії, праця в квітнику та на городі, ручна праця.

К. О. Толмачевська ознайомила делегатів з'їзду з системою ігор і занять П. Ф. Лесгафта, вимогами до підбору та методикою керівництва

рухливими іграми. Розкриваючи їх значення для всебічного розвитку дітей, вона зазначила, що «...граючись, дитина живе і готується до життя, розвиваючись фізично, розумово і морально» [2, с. 17].

Значний внесок зроблено Катериною Олександрівною щодо розвитку дошкільної справи в Україні. 4 лютого 1911 року вона була включена до спеціальної комісії, створеної при Київському товаристві народних дитячих садків [3]. Працюючи пліч-о-пліч з Н. Д. Лубенець, С. Ф. Русовою та іншими сподвижниками дошкільної справи, К. О. Толмачевська займалася розробкою теоретичних і практичних проблем дошкільного виховання, аналізом вітчизняної і зарубіжної педагогічної та дитячої літератури, яка мала місце на книжковому ринку України. Про активну участь К. О. Толмачевської в роботі комісії свідчить той факт, що із тринадцяти доповідей, заслуханих протягом року, дві належать їй.

Ідея організації навчання дітей дошкільного віку шляхом залучення їх до активного пізнання життя природи і суспільства, безпосередньо спостерігаючи його під час екскурсій, мала місце в доповіді К. О. Толмачевської «Про екскурсії дітей дошкільного віку». На обговорення були представлені вимоги до організації екскурсій-прогулянок, їх орієнтовний план на рік з урахуванням сезону та тематика цільових екскурсій-прогулянок, що мали за мету ознайомлення дітей з працею дорослих безпосередньо на їх робочому місці: в кузні, столярній, гончарній, слюсарній, взуттєвій майстерні, булочній, на пасіці, на тваринному дворі, фермі. Збори визнали доцільним використання в практиці роботи дитячих садків екскурсій обох типів.

Питанню дисципліни в дитячому садку комісія присвятила найбільше уваги. В обговоренні цієї проблеми брали участь, крім комісії, спеціально запрошені керівники дитячих садків міста Києва. З доповіддю «Про дисципліну в дитячому садку» виступила К. О. Толмачевська. Вона визначила і охарактеризувала дві категорії дисципліни: дисципліна раціональна і дисципліна нераціональна. Головними ознаками раціональної дисципліни К. О. Толмачевська вважала повагу до особистості дитини з боку вихователя, повагу дітей один до одного, врахування інтересу дітей до ігор і занять та послідовність і систематичність їх проведення, заперечення будь-яких нагород і покарань. Основами нераціональної дисципліни Катериною Олександрівною названі муштра, сліпа покора, покарання.

Погоджуючись з доповіддю К. О. Толмачевської в розумінні основ дисципліни, комісія визнала раціональну дисципліну необхідною у виховному процесі дитячого садка. Сам термін «дисципліна» трактувався комісією як «вироблення самоволодіння необхідного для спільної роботи і спільного життя» [3, с. 46].

Про активну життєву позицію К. О. Толмачевської свідчить її участь

в роботі, створеної в серпні 1914 року Фребелівським товариством спеціальної комісії, до складу якої увійшли директор, лектори та викладачі Фребелівського інституту (Г. В. Олександровський, С. Ф. Русова, О. Я. Іконнікова, К. В. Маєвська та ін.). Комісія займалася питаннями виховання, розвитку та внутрішнього розпорядку осередку для дітей військових (чергування, програми свят, екскурсій; обстеження сімей вихованців; забезпечення дітей білизною, взуттям).

В період 1917–1919-х років К. О. Толмачевська долучилася до розбудови національної системи освіти в Українській Народній Республіці. Вона успішно поєднувала викладацьку роботу у Фребелівському педагогічному інституті з участю в роботі українського дошкільного семінарію. З особливою віддачею працювала К. О. Толмачевська на ниві підготовки діячів дошкільної справи, читаючи лекції на спеціальних курсах в квітні-травні 1918 року [7].

Про високу професійну підготовку К. О. Толмачевської, готовність її до обговорення теоретичних і практичних проблем з дошкільного виховання свідчать матеріали протоколів нарад. Зокрема, під час наради з дошкільного виховання 11–12 січня 1918 року К. О. Толмачевська виступила на захист дитячої книги, як засобу виховання дітей в дитячому садку та сім'ї; аргументувала прагнення дітей до гри, починаючи «з пелюшок», та дала рекомендації щодо керівництва дитячими іграми; наголосила на необхідності посилити увагу до виховання у дітей гігієнічних звичок в дитячому садку і в школі; висунула пропозицію щодо попереднього обговорення та затвердження програм [9, арк. 22–28 об.].

Багато часу віддала Катерина Олександрівна підготовці кадрів з дошкільного виховання. Вона брала активну участь в обговоренні питань організації курсів з дошкільного виховання в ході наради від 7 квітня 1918 року [8, арк. 35].

Під час триденної наради по дошкільному вихованню при Міністерстві Народної освіти 18–20 червня 1918 року з питань підготовки педагогічних кадрів для українських дитячих садків, К. О. Толмачевська зробила повідомлення про практичну підготовку педагогічних кадрів до роботи з дітьми в Фребелівському педагогічному інституті: проведення практичних предметів («гімнастичні вправи, ігри з піснями і без них, танки»); організацію педагогічної практики фребелічок в дитячих садках та прийом заліків. Запропонувала членам наради до розгляду Навчальний план з підготовки керівниць літніх дитячих майданчиків. Відповідно до вимог часу до переліку навчальних дисциплін до плану було включено предмет «національні танки». В плані К. О. Толмачевської значне місце відводилося практичним заняттям на першому курсі та педагогічній практиці на другому курсі (2 рази на тиждень). На її думку, саме безпосереднє вправління слухачок Інституту в іграх, танках, гімнастичних вправах під час практичних занять та проведення «уроків фребелічок в дитячому садку» в поєднанні з детальним їх обговоренням забезпечить

належний рівень професійної підготовки. К. О. Толмачевська аргументувала необхідність вищої педагогічної освіти для керівниць дитячих майданів тим, що їм доведеться працювати з дітьми від 3-х до 15 років [6, арк. 35–37].

В ході обговорення питання підготовки педагогічних кадрів К. О. Толмачевська виступила з пропозицією організації нижчої і середньої дошкільної освіти. Пропозиції С. Ф. Русової («утворити окремих факультет дошкільного виховання при Педагогічній Академії») і К. О. Толмачевської (включити до вивчення в Академії окремі дошкільні дисципліни) послужили рішенням п. Куриченко звернутися до Педагогічної Академії з приводу організації педагогічних центрів з дошкільного виховання на її базі [6, арк. 45–50].

Про високу оцінку діяльності К. О. Толмачевської, як фахівця дошкільної справи, свідчить той факт, що рішенням з'їзду діячів позашкільної освіти і дошкільного виховання, що відбувся в Києві 10–13 січня 1919 року, вона була включена до складу комісії, яка «мала в деталях розглянути питання про підготовку працівників по Дошкільному вихованню й Позашкільній освіті». До складу комісії увійшли В. Зінковський, А. Володимирський, А. Животко, С. Русова, І. Стешенко [4, с. 93].

У зв'язку з реорганізацією Фребелівського педагогічного інституту, з 28 липня 1920 року К. О. Толмачевська працювала викладачем Київського вищого Інституту Народної Освіти імені Драгоманова. Вона успішно поєднувала викладацьку роботу зі студентами стаціонарного навчання та слухачами курсів з передпідготовки фахівців з громадською роботою: була членом Ради дошкільного факультету, членом Місткому Інституту [10].

Аналіз Програми з фізичного виховання К. О. Толмачевської [12, арк. 13–13 об.], розкладу занять на лікувально-педагогічному відділенні факультету СОЦВОСА [11, арк. 16, 17, 20, 37] дають можливість зробити висновок, що ідеї діяльнісного підходу у вихованні дітей дошкільного віку та в здійсненні підготовки фахівців дошкільної справи залишалися актуальними в роботі педагога і в період 1920–1923 рр. На жаль, серед опрацьованих архівних документів не знайдено матеріали про подальше життя і педагогічну діяльність К. О. Толмачевської.

К. О. Толмачевська була одним із організаторів дошкільної справи в Україні. Її внесок в становлення і розвиток дошкільного виховання заслуговує на визнання і повагу. Впродовж досліджуваного періоду (1909–1923 рр.) К. О. Толмачевська активно пропагувала і запроваджувала в практику ідеї діяльнісного підходу у вихованні.

Дана наукова стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Пріоритетним напрямком подальших розвідок стане вивчення педагогічної діяльності К. О. Толмачевської в період Української Народної Республіки (1917–1919 рр.), радянську добу (20-ті роки ХХ століття).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Толмачевская Е. А. Опыт занятий без обучения грамоте / Е. А. Толмачевская // Дошкольное воспитание. – 1991. – № 4. – С. 215–222.
2. Летние площадки для детских игр / под. ред. В. А. Флерова. – К., 1913. – 65 с.
3. Финкельштейн М. Педагогическая комиссия при Киевском обществе народных детских садов в 1911 году // Дошкольное воспитание. – 1912. – № 1. – С. 35–46.
4. Труды з'їзду діячів Позашкільної Освіти і Дошкільного Виховання в Києві 10–13 січня 1919 року / за ред. М. Ільїнського. – Кам'янець на Поділля : Друкарня Подільської Губерніяльної народної Управи, 1919. – 97 с.
5. О зачислении Е. А. Толмачевской преподавателем гимнастики и детских игр в Фребелевский педагогический институт // ЦГИАУ. – Ф. 707, оп. 247, д. 120.
6. Матеріали наради по дошкільному вихованню при Міністерстві Народної Освіти 19–20 червня 1918 року // ЦДАВОВ. – Ф. 2201, оп. 2, спр. 505, 88 арк.
7. Документи до курсів дошкільного виховання Міністерства освіти // ЦДАВОВ. – Ф. 2201, оп. 2, спр. 509, 65 арк.
8. Пояснююча записка директора департаменту позашкільної освіти і дошкільного виховання про асигнування коштів і листування з повітовими управами, «Просвітами», іншими установами про відкриття курсів з дошкільного виховання та заявки вчителів шкіл про зарахування їх на ці курси // ЦДАВОВ. – Ф. 2581, оп. 2, спр. 16, Арк. 35–39.
9. Протоколи засідань комісій і нарад по окремим формам роботи департаменту позашкільної освіти й дошкільного виховання, курсів, шкіл, лекцій, дитсадків, бібліотек та ін.; програми роботи цих установ; листування про організацію Центрального книжкового складу // ЦДАВОВ. – Ф. 2581, оп. 1, спр. 162, 74 арк.
10. Протоколы заседаний Совета дошкольного факультета // ГАК. – Ф. 346, оп. 1, д. 4, 51 арк.
11. Расписание лекций с указанием фамилий преподавателей за 1922–1923 год // ГАК. – Ф. 346, оп. 1, д. 7, 37 арк.
12. Учебные программы, расписание лекций с указанием фамилий преподавателей // ГАК. – Ф. 346, оп. 1, д. 22, 89 арк.